

Голубева Людміла Леанідаўна
**ПЫТАННІ ДЗЯРЖАВЫ І ПРАВА Ё ТВОРАХ БЕЛАРУСКІХ
МЫСЛІЦЕЛЯЎ XVI – XVII СТСТ.**

загадчык кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права, юрыдычны
факультэт, Беларускае дзяржаўнае ўніверсітэт, кандыдат юрыдычных навук,
дацэнт, lyudmila.golubeva@mail.ru

Анацыя. У артыкуле разгледжаны некаторыя пытанні дзяржавы і права, выказаныя беларускімі мысліцелямі Ф. Скарынам (1490 – 1551), С. Будным (1530-1593), А. Воланам (1530-1610), М. Літвінам, Л. Сапегам (1557-1633), А. Алізароўскім (1618-1659) у творах XVI – XVII стст. Зроблены вывад, што ё вызначэнні дзяржавы і права адыгрывала паняцце агульнаграмадскай карысці, а таксама распрацаванае Арыстоцелем і Цыцэронам паняцце дзяржавы як саюза людзей. У працах айчынных мысліцеляў атрымала трактоўка права як агульначалавечай каштоўнасці. Іх ідэі наконт дзяржавы і права садзейнічалі ўдасканаленню грамадскіх адносін, а таксама далейшаму развіццю прававой навукі.

Ключавыя словы: дзяржава, дзяржаўная ўлада, права, законнасць, заканадаўства, справядлівасць, суддзя.

Пытанні станаўлення і развіцця дзяржавы і права хвалявалі грамадства са старажытных часоў. Нацыянальныя мысліцелі ў сваіх творах выказвалі думкі аб дзяржаве, праве, палітыцы і заканадаўстве. Ужо ў XI – XII стст., калі палітычная думка Беларусі развівалася пад уплывам візантыйскай палітыка-прававой культуры і ставіла сваёй мэтай тэарэтычнае абгрунтаванне абсалютнай палітычнай улады, якой прыпісвалася боскае паходжанне, беларускія мысліцелі Е. Полацкая (каля 1106 – 1173), К. Тураўскі (каля 1130 – 1182), К. Смаляціч заклікалі да захавання ўсходнеславянскага палітычнага і духоўнага адзінства. Яны адмаўляліся ад усяго матэрыяльнага, уключаючы і царкоўную маёмасць, у той час, як многія манастыры, цэрквы, асобныя свяшчэннаслужыцелі з'яўляліся буйнымі ўласнікамі, рабілі акцэнт на духоўным, вечным. Менавіта погляды гэтых мысліцеляў былі ў далейшым распрацаваны ў працах такіх знакамітых прадстаўнікоў XVI – XVII стст., як Ф. Скарыны (1490 – 1551), С. Буднага (1530-1593), А. Волана (1530-1610), М. Літвіна, Л. Сапегі (1557-1633), А. Алізароўскага (1618-1659) і інш. [1, с. 42 – 59].

Так, палітычным ідэалам вядомага беларускага гуманіста Ф. Скарыны з'яўлялася асветная, гуманная і моцная манархія. На яго думку манарх павінен быць набожным, мудрым, адукаваным, чулым, справядлівым да сваіх падданных. Ён абавязаны кіраваць дзяржавай у строгай адпаведнасці з законамі, сачыць за справядлівым выкананнем правасуддзя. Адначасова павінен быць

моцным і грозным, умець у неабходным выпадку абараніць свой народ. Аднак Ф. Скарына аддаваў перавагу асвечанаму і міралюбіваму гаспадару. Прыкладамі лепшых кіраўнікоў ен лічыў Саламона, Салона, Пталямея і іншых мысліцелей і заканадаўцаў [2, с 61–64.]. Дзяржава мысліцелям азначалася як “отчина своя”, “посполитое доброе”, “собрание людское”, галоўнай мэтай якой з’яўлялася дасягненне ўсеагульнай карысці і як мага лепшага жыцця [3, с. 138].

Вялікая ўвага ў XVI – XVII стст. надавалася тэорыі натуральнага права і грамадскага дагавору. Першыństwo ў гэтым накірунку было прызнана менавіта за Ф. Скарынам. Да высвятлення значэння і сутнасці «прироженого» права ен звяртаўся ў шэрагу прадмоў да выдадзеных ім біблейскіх кніг. Галоўны прынцып «прироженого» права Ф. Скарына запазычыў з раннехрысціянскай этыкі і фармуляваў у выглядзе патрабаванняў «то чинити иным всем, что самому либо ест иных всех и того не чинити иным, чего сам не хоцещи от иных имети». Рацыянальнасць гэтага прынцыпа ен імкнуўся звязаць з практычнай значнасцю. «Прироженое право» выступала ідэальнай мадэллю, арыентуючай усю праватворчую і правапрымяняльную дзейнасць у адпаведным накірунку [4, с. 35].

У прадмове да кнігі “Другі закон Маісееў” Ф. Скарына прапанаваў класіфікацыю права. Права, на яго думку, дзеліцца на натуральнае і пісанае. Натуральнае права закладзена ў самой істоце чалавека, яно аднолькавае для ўсіх людзей, уласціва кожнаму чалавеку і не залежыць ад месца і часу.

Пісанае права Ф. Скарына падзяляў на боскае, царкоўнае (кананічнае) і земскае. Нормы боскага права змешчаны ў кнігах Старога і Новага Запавету (Бібліі). У гэтай кнізе змешчаны ўсе законы і правы, якімі людзі павінны кіравацца на зямлі. Гэтыя нормы з’яўляюцца сінонімамі волі бога. Таму заслугоўвае асуджэння не толькі той, хто не падпарадкоўваецца волі бога, але і той, хто не ведае яе прадпісанняў. Царкоўнае (кананічнае) права – гэта пастановы (каноны), прынятыя царкоўнай уладай. У земскім праве ў залежнасці ад грамадскіх адносін, што рэгуляваліся пэўнымі нормамаі, Ф. Скарына вылучаў: паспалітае права (уключала ў сябе нормы грамадзянскага і сямейнага права), міжнароднае, дзяржаўнае, крымінальнае, ваеннае, гарадское, марское, гандлевае права.

Выказваючы свае думкі аб заканадаўстве, Ф. Скарына лічыў, што пісаны закон павінен быць годным для выканання, карысным для насельніцтва і адпавядаць звычаям, часу і месцу.

Супастаўленне прававых ідэй Ф. Скарыны са зместам Статута ВКЛ 1529 г. дазволіла асобным даследчыкам (праф. Я.А. Юхо) прыйсці да высновы, што Ф. Скарына ўдзельнічаў у распрацоўцы першага сістэматызаванага зводу законаў Вялікага Княства Літоўскага (далей - ВКЛ) – Статута ВКЛ 1529 г. (далей – Статут 1529 г.) [5, с. 215 – 221].

Беларускі гуманіст і мысліцель XVI ст. М. Літвін у сацыяльна-палітычным трактате “Аб норавах татар, літоўцаў і масквіцян” (выдадзены ў 1615 г. на лацінскай мове) моцную дзяржаўнасць звязваў з разумнасцю законаў,

з мараллю штодзеннага жыцця грамадства, са стабільнасцю сям’і [4 с.205 – 210].

У трактаце М. Літвін ўзняў пытанні сацыяльна-палітычнага ўдасканалення грамадства, рэфармавання існуючых грамадскіх інстытутаў. Аснову гарманічнага грамадства бачыў у маемаснай роўнасці, прытрымліваўся канцэпцыі ідэальнага правіцеля, справядлівага кіравання і правасуддзя. Грамадскія праблемы разглядаў з пазіцый проціпастаўлення дрэнных і добрых звычаяў. Так, імкненням да багацця і раскошы проціпастаўляў самаабмежаванне, памяркоўнасць. Выступаў супраць заняволення адных людзей другімі.

М. Літвін закрануў праблему сацыяльнай роўнасці перад законам. Усе саслоў’і, лічыў ён, павінны быць роўнымі перад законам, а ідэальным ён лічыў такі суд, якому «падпарадкоўваюцца нароўні з простымі людзьмі вяльможы і правадыры і ўсе карыстаюцца аднолькавымі правамі». Ён асуджаў практыку прыватных судоў, што дзейнічалі ў ВКЛ, справядліва лічачы, што гэта прыводзіць да самавольства і насілля. З вялікай асцярожнасцю М. Літвін прапаноўваў падыходзіць да смяротнага пакарання. Што ж тычыцца права на вынясенне такога прыговору, то яно, на яго думку павінна належыць толькі вышэйшай судовай інстанцыі. Мысліцель рэзка выступаў супраць судовых разбораў, што патрабуюць вялікіх грашовых расходаў, якія аказваліся непасільнымі не толькі бедняку, але і чалавеку сярэдняга дастатку, крытыкаваў адсутнасць апеляцыйнай інстанцыі, належнай судова-прававой дакументацыі, галоснасці і інш. [4, с.205 – 210].

М. Літвін падкрэсліваў, што сістэма непадзельнасці судовай і адміністрацыйнай улад, сумяшчэнне адной асобай некалькіх адміністрацыйных пасадак вядуць да страты самой ідэі справядлівасці і незалежнасці суда.

На яго думку павінен быў быць аднолькавы прынцып абкладання падаткамі простага чалавека і шляхціча: чым большая маемасць, тым большым павінен быць падатак.

Праблемы, узнятыя М. Літвінам у трактаце, часткова былі вырашаны ў час судовай рэформы 1564 г.: удасканалена дзяржаўнае кіраванне і правасуддзе, удасканалена працэдура судовага разбору, створана апеляцыйная судова інстанцыя, падрыхтаваны кваліфікаваныя ўраднікі дзяржаўнага кіравання і суда.

Найбольш вядомым тэарэтыкам памяркоўнай плыні арыянства быў С. Будны. Спачатку С. Будны прытрымліваўся кальвінісцкіх поглядаў. У сярэдзіне 60-х гадоў XVI ст. С. Будны перайшоў на пазіцыі правай (памяркоўнай) плыні арыянства, дзе хутка вылучыўся ў лік яе лідэраў.

У галоўнай працы свайго жыцця “Пра свецкую ўладу” (1583, перавыдадзена ў 1932 г. у Варшаве) ён выказаў свае адносіны да дзяржаўнага ладу і дзяржаўных інстытутаў. Мысліцель лічыў, што дзяржаўная ўлада мае боскае паходжанне і ёй неабходна падпарадкоўвацца. Сілай дамагацца ўлады нельга. Таму сапраўдны арыянін можа займаць любыя дзяржаўныя пасады, звяртацца ў суд, весці судовыя працэсы, і, нават выконваць абавязкі судзі.

Суддзя павінен быць справядлівым, чэсным, праўдзівым, веруючым; павінен судзіць справядліва, не перакручваць законы, не браць хабару [6, с. 19 – 21]. Аналагічныя погляды на дзяржаву былі ў беларускага мысліцеля XVI ст. – Васіля Цяпінскага-Амельяновіча.

У залежнасці ад валодання маемасцю С. Будны прызнаваў саслоўнае дзяленне сучаснага яму грамадства. Выказваўся за суіснаванне і супрацоўніцтва розных сацыяльных саслоўяў, за роўнасць саслоўяў перад законам.

Палітычным ідэалам С. Буднага з'яўлялася манархія. Ён веў разважанні аб асобе ідэальнага манарха. Манарх павінен быць “богабязненным, справядлівым, міласэрным”. Ён павінен акружыць сябе людзьмі разумнымі і вучонымі, якія добра ведаюць законы. Манарх павінен выкарыстоўваць уладу не ў асабістых мэтах, а на карысць усёй дзяржавы, дзеля дасягнення магчыма лепшага жыцця. Дасягнуць гэтай мэты магчыма шляхам правядзення сучасных сацыяльна-палітычных рэформ [6, с. 19 – 21].

Найбольш поўна палітычныя і прававыя ідэі знакамітага беларускага мысліцеля эпохі Адраджэння Л. Сапегі адлюстраваны ў Статуце ВКЛ 1588 г. (далей – Статут 1588 г.), ў “Прысвячэнні” выдання Статута 1588 г. каралю польскаму і вялікаму князю літоўскаму – Жыгімонту III Вазе (далей – “Прысвячэнне”) і ў “Звароце” да ўсіх саслоўяў (да ўсіх грамадзян) ВКЛ (далей – “Зварот”).

Галоўная палітычная ідэя, якую ажыццявіў Л. Сапега, заключалася ў юрыдычным замацаванні суверэнітэту ВКЛ у складзе Рэчы Паспалітай, насуперак Люблінскай уніі 1569 г., што і было зроблена выданнем Статута 1588 г. У Статут 1588 г. былі ўключаны нормы, згодна якіх вялікі князь абавязаны быў захоўваць суверэнную цэласнасць ВКЛ, не даваць ніякіх маемасцей, пасадак і званняў замежнікам (Р. 3, арт. 1, 4, 12) [7].

Прававыя ідэі Л. Сапегі засноўваліся на неабходнасці панавання права. Ён пісаў “И слушне за правду маем, за што пану богу дяковати, же по панованьем королей их милости и великих князей, панов наших туоу владзу и вольность у руках своих маем, а права сами себе творачы яко наибольшей можем волности своее во всем постерегаем, бо не только сосед а сполный наш обыватель в отчизне, але и сам господар пан наш жадное звирхности над нами заживати не может, одно только, колько ему право допускаеть” [7, с. 47].

Л. Сапега ў “Прысвячэнні” і “Звароце” выклаў канцэпцыю прававой дзяржавы. Мысліцель лічыў, што дзяржава паўстала натуральным шляхам і прызначаецца для дасягнення магчыма лепшага жыцця. Яна засноўваецца на прынцыпах унутранага адзінства, цэнтралізму, правапарадку і законнасці.

На яго думку для абароны грамадзянскіх свабод існуе права, якое мысліцель разглядаў як сапраўднае праяўленне розуму чалавека. Права павінна забяспечыць дзяржаве ўнутраны парадак, стабільнае і ўстойлівае развіццё, сацыяльны мір. Жыццё ў адпаведнасці з законам – абавязковая ўмова існавання дзяржавы. Толькі павага да права дае магчымасць быць сапраўды свабоднымі.

Закон павінен быць аднолькавым і абавязковым для ўсіх саслоўяў. Разам з тым ён павінен быць накіраваны супраць асобных правапарушальнікаў. Калі ў грамадстве адсутнічае павага да права, пануе беззаконнасць, яно не можа лічыцца чалавечым і справядлівым, а з'яўляецца “воўчай зграяй”. Права павінна не дапусціць выкарыстання дзяржаўнай улады ў карысных мэтах правіцеля.

Усе гэта дае падставу разглядаць Л. Сапегу як прыхільніка ідэі прававой дзяржавы.

Погляды Л. Сапегі маюць шэраг спецыфічных асаблівасцяў (напрыклад, мысліцель выступаў абаронцам правоў і свабод толькі шляхецкага саслоўя), тым не менш яго ідэі былі прагрэсіўнымі і адрозніваліся ад ідэй шэрагу іншых тагачасных мысліцеляў. Л. Сапега праявіў сябе як прыхільнік такіх новых ідэй, якія апярэдвалі свой час і таму паўплывалі на свядомасць народа [Сокол, С.Ф. 8, с. 133].

Як правільна адзначыў прафесар С.Ф. Сокол “Развіцце ў Беларусі рэфармацыйных, рэнесансавых і гуманістычных традыцый пацягнула ўмацаванне свецкіх інтэрпрытацый натуральнага права, што найбольш поўна было адлюстравана ў работах А. Волана “Аб палітычнай або грамадзянскай свабодзе” (1573), “Пра гасудара і ўласцівыя яму дабрачыннасці” (1608), “Прадмова да Сената” (1573); А. Алізароўскага “Аб палітычнай супольнасці людзей” (1651)” [Сокол, С.Ф. 8, с. 128].

У сваіх працах А. Волан разглядаў дзяржаву як гістарычную з'яву. Ён прызнаваў існаванне чалавечага грамадства яшчэ да з'яўлення дзяржавы, якая ўзнікла ў выніку пагрозы натуральным правам людзей, з мэтай аховы іх жыцця і маемасці. Спасылаючыся на працы Арыстоцеля і Цыцэрона мысліцель вызначаў дзяржаву як злучэнне людзей дзеля дасягнення агульнай карысці ўсіх яго членаў. А. Волан – прыхільнік манархічнай формы дзяржаўнага кіравання.

А. Волан лічыў, што права створана розумам чалавека і таму права, якое супярэчыць чалавечаму розуму – непрымальна.

Права, на думку А. Волана, павінна адпавядаць тром прынцыпам: быць справядлівым, выступаць гарантам свабоды і роўнасці, быць разумным. Права павінна стаяць на варце ўсеагульнай справядлівасці. Неабходна пастаянна ўдасканальваць заканадаўства. Мысліцель прапаноўваў удасканальваць заканадаўчую палітыку, ствараць юрыдычныя ўстановы, развіваць прававую навуку, а таксама замацаваць высокія маральныя якасці пры выбарах і прызначэнні суддзяў і службовых асоб [4, с. 50 – 182].

А. Алізароўскі з'яўляецца аўтарам працы “Аб палітычнай супольнасці людзей” (на лацінскай мове, выдадзена ў 1651 г.). Асветнік трактаваў сутнасць і прызначэнне права. Ён нават не ўспамінаў пра вечнае права, якое паводле вучэння Ф. Аквінскага (1225 – 1274), лічылася законам вышэйшай боскай мудрасці і крыніцай усіх іншых відаў права.

А. Алізароўскі прапанаваў наступную класіфікацыю права: боскае, натуральнае, права народаў. Пры гэтым, на думку асветніка, боскае і натуральнае права знаходзяцца не ў падпарадкаванні другога першаму, а

выступаюць як самастойныя віды і дапаўняюць адзін аднаго. А. Алізароўскі пазбягаў спецыяльнага аналізу ролі і прызначэння боскага права, а калі вымушаны быў да яго звяртацца, то даваў яму нетрадыцыйнае тлумачэнне: “Боскае права забараняе несправядлівасць, прыгнечанне бедных і ўсялякія крыўды” [4, с. 266 – 279]. Пераважна ён аналізаваў натуральнае права, якое прырода заклала ў чалавеку як сацыяльнай і біялагічнай істоце. У сацыяльным аспекце прынцыпы натуральнага права выяўляюцца праз развіццё і ўдасканаленне сацыяльнай арганізацыі жыцця людзей: сям’я, фальварак, паселішча, грамадства, дзяржава. З біялагічнай кропкі гледжання правы чалавека вызначаліся яго агульнасцю з жывельным светам і знаходзілі ўвасабленне ў праве самаабароны, праве распараджэння сабой, імкненні да супрацоўніцтва (зносін) з сабе падобнымі і інш.

На думку А. Алізароўскага існуюць тры віды свабоды: прававая, філасофская, палітычная. Прававая свабода – гэта здольнасць людзей у адпаведнасці з прыроднай і агульнай годнасцю распараджацца сваім жыццём паводле ўласнага разумення і патрабаванняў закону. Філасофская свабода – гэта ўлада розуму над эмоцыямі і імкненнямі. Палітычная свабода – гэта панаванне ў грамадстве права і закону, а не самавольства манарха.

Дзяржава, на думку асветніка – гэта створаны з мноства паселішчаў саюз і аб’яднанне – людзей, якія звязаны правам, што і ўвайшлі ў згоду ў імя добрага і шчаслівага жыцця [4, с. 277 – 279]. Праблемы дзяржавы ён цесна звязваў з пытаннямі грамадзянства. Паводле тагачаснай палітычнай ідэалогіі сапраўднымі грамадзянамі была толькі шляхта. А. Алізароўскі лічыў, што грамадзянамі дзяржавы з’яўляюцца ўсе жыхары, акрамя рабоў і іншаземцаў. У грамадстве існуюць вышэйшыя і ніжэйшыя саслоўі, але для кожнага павінен існаваць свабодны пераход з аднаго саслоўя ў другое, і грамадзяне ўсіх саслоўяў роўныя перад законам [9, с. 17 – 18]. Ён прытрымліваўся думкі, што дасканаласць дзяржавы залежыць ад найбольш рацыянальна выбранай формы кіравання. А. Алізароўскі з’яўляўся прыхільнікам спадчыннай манархіі. ў вучэннях мысліцеляў

Такім чынам, у XVI – XVII стст. ідэі наконт дзяржавы, дзяржаўных інстытутаў, права, прававых інстытутаў актыўна выказваліся прагрэсіўнымі беларускімі мысліцелямі. У вызначэнні дзяржавы і права, іх функцый вялікую ролю адыгрывала паняцце агульнаграмадскай карысці, а таксама распрацаванае Арыстоцелем і Цыцэронам паняцце дзяржавы як саюза людзей. У працах Ф. Скарыны, С. Буднага, А. Волана, М. Літвіна, Л. Сапегі, А. Алізароўскага і іншых атрымала трактоўка права як агульначалавечай каштоўнасці. Тэарэтычныя напрацоўкі айчынных мысліцеляў садзейнічалі практычнаму ўдасканаленню грамадскіх адносін, а таксама далейшаму развіццю прававой навукі. Іх ідэі апырэджавалі свой час і такім чынам уплывалі на свядомасць народа.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Голубева, Л.Л. Гісторыя палітычнай і прававой думкі Беларусі: вучэб.-метадыч. комплекс / Л.Л. Голубева. – Мінск: ГИУСТ БГУ, 2005. – 84 с.
2. Матарас, В.Н. Палітыка-прававыя погляды Ф.Скарыны / В.Н. Матарас // Статут Вялікага княства Літоўскага 1529 года – падмурак развіцця беларускай дзяржаўнасці і канстытуцыйналізму: да 480-годдзя прыняцця : сб. науч. тр. / БГУ, юрид. фак.; редкол. С.А. Балашенко [и др.]. – Мінск : РИВШ, 2009. – С. 61–64.
3. Францыск Скарына і яго час: энцыклапедычны даведнік / рэдкал.: І.П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя, 1988. — 607, [1] с.
4. Белорусские мыслители XVI – XVII вв. Избранные труды. Наследие права. – Мінск: Редакция журнала “Промышленно-торговое право”, 2017. – 320 с.
5. Юхо, Я.А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: у 2 ч. / Я.А. Юхо. – Мінск: РИВШ БДУ, 2000. – Ч. 1. – 352 с.
6. Гісторыя палітычнай і прававой думкі Беларусі XVI – XVIII ст.: Хрэстаматыя / Аўт.-склад. Т.І. Доўнар, Ю.П. Доўнар, Л.Л. Голубева; Пад рэд. Т.І. Доўнар. – Мінск: БДУ, 2004. – 206 с.
7. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Давед. Камент. / Беларус. Сав. Энцыкл.; Рэдкал.: І.П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелСЭ, 1989. – 573 с.
8. Сокол, С.Ф. Политическая и правовая мысль в Белоруссии XVI – первой половине XVII в. / С.Ф. Сокол. Минск: Наука и техника, 1984. – 188 с.
9. Асветнікі зямлі Беларускай: Энцыкл. Даведнік / Рэдкал.: Г.П. Пашкоў і інш. – Мінск: БелЭн, 2001. – 496 с.

Гурина Марина Васильевна

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИНТЕРНЕТА: ВЫБОР ОПТИМАЛЬНОГО ПУТИ

Старший преподаватель кафедры конституционного и административного права, Академия управления при Президенте Республики Беларусь,
gmv31@mail.ru

Аннотацыя. В статье рассматриваются существующие в настоящее время способы регулирования отношений, возникающих в интернет-пространстве, делается вывод о необходимости сохранения комплексного регулирования данной сферы (на национальном и международном уровнях с использованием механизмов саморегулирования). В целях дальнейшего совершенствования правового регулирования Интернета, необходимо четкое разграничение сфер и пределов регулирования на каждом уровне, дальнейшее развитие специального национального законодательства и активизация усилий по разработке универсальных норм международного права.

Ключевые слова: Интернет, интернет-правоотношения, принцип саморегулирования, национальное законодательство, международное право.

Одним из определяющих факторов развития информационного общества является распространение интернет-технологий. Доступность Интернета